

Skuteczność programu edukacji medialnej dla dzieci w wieku wczesnoszkolnym¹

KRZYSZTOF OSTASZEWSKI*, AGNIESZKA PISARSKA

Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa, Polska

KINGA SOCHOCKA, MARCIN SOCHOCKI, KAROLINA VAN LAERE

Fundacja Poza Schematami, Warszawa, Polska

Cyfrowa rewolucja szybko zmienia rzeczywistość i przynosi nowe wyzwania profilaktyczne. W tym kontekście przygotowano program edukacyjno-profilaktyczny dla uczniów w wieku od 9 do 10 lat pt. *Wspólne kroki w Cyberswiecie*. Jego celem jest kształtowanie postaw i umiejętności, które sprzyjają bezpiecznemu korzystaniu z Internetu i innych mediów elektronicznych. Celem projektu badawczego było sprawdzenie, czy i w jakim stopniu realizacja tego programu przyczynia się do spodziewanych zmian w wiedzy, umiejętnościach oraz funkcjonowaniu psychospołecznym uczniów, a także w praktykach wychowawczych rodziców. Ewaluacja została przeprowadzona w schemacie quasi-eksperymentalnym w celowo dobranych trzecich klasach szkół podstawowych (N = 424). Do analizy wyników w zależności od typu zmiennej wykorzystano analizę wariancji z powtarzaniem pomiarów, test-t-studenta lub testy nieparametryczne. Wyniki ewaluacji wskazują na pozytywny wpływ programu na wiedzę uczestników dotyczącą bezpiecznego korzystania z Internetu oraz na niektóre ich umiejętności psychospołeczne, a także na rodzicielskie zachowania wychowawcze związane z nowymi mediami. Z tych powodów program może służyć jako sprawdzone narzędzie pomocne nauczycielom klas trzecich szkół podstawowych w realizowaniu zadań edukacji medialnej. Program również może pomóc szkole w zakresie wspierania rodziców w efektywnym monitorowaniu aktywności dziecka w Internecie.

SŁOWA KLUCZOWE: edukacja medialna, edukacja wczesnoszkolna, ewaluacja, profilaktyka.

Wprowadzenie

Dzisiejsze pokolenie dzieci w wieku wczesnoszkolnym w dużym stopniu uczy się, bawi i komunikuje z rówieśnikami za pomocą mediów elektronicznych. To one tworzą środowisko społeczne, w którym nasze dzieci spędzają coraz więcej czasu. Młodzież szkolna

¹ Badania przeprowadzono w ramach projektu „Pierwsze kroki w Cyberswiecie” – opracowanie, wdrożenie, ewaluacja, realizowanego ze środków Funduszu Rozwiązywania Problemów Hazardowych pozostających w dyspozycji ministra właściwego do spraw zdrowia, na podstawie konkursu przeprowadzonego przez Krajowe Biuro do spraw Przeciwdziałania Narkomanii.

znacznie rzadziej bywa poza domem, nie korzysta z tradycyjnych rozrywek i zabaw. Ta zmiana niesie ze sobą pozytywne i negatywne konsekwencje. Cyfrowy entuzjazm dzieci i młodzieży martwi, bo młodzi ludzie rzadziej spędzają wolny czas w plenerze, spada ich aktywność fizyczna, co często prowadzi do nadwagi (Fijałkowska, Oblacińska i Stalmach, 2017), ponadto doświadczają coraz więcej problemów ze zdrowiem psychicznym (Szerzedzińska, 2017). Z drugiej strony, kiedy spędzają czas w domu przed ekranem komputera, to w mniejszym stopniu angażują się w tradycyjne ryzykowne zachowania. „Cyfrowa młodzież” spożywa mniej alkoholu i rzadziej sięga po papierosy. Pokazują to wyraźnie ostatnie badania młodzieży szkolnej (Sierosławski, 2015; Pisarska, Ostaszewski i Sochocki, 2017). Ta oczekiwana redukcja zachowań ryzykownych w jakiejś mierze wynika ze zmian w sposobie spędzania wolnego czasu przez młodzież. Cyfrowa rewolucja szybko zmienia rzeczywistość i przynosi nowe wyzwania profilaktyczne. Za kilka lat może okazać się, że to problemy zdrowia psychicznego staną się głównym przedmiotem troski specjalistów ds. profilaktyki. Z tej perspektywy dużego znaczenia nabiera profilaktyczna edukacja medialna, która może pomóc dzieciom i ich rodzicom lepiej przygotować się na spotkanie z cyberprzestrzenią.

Na potrzebę edukacji medialnej wskazują badania, które świadczą o tym, że już uczniowie w wieku 9–10 lat bardzo często korzystają z nowych mediów, są aktywni w sieci. Na przykład według danych najnowszego polskiego badania *EU Kids Online 2018* (Pyżalski, 2019) niemal co drugie dziecko z tej grupy wiekowej posiadało swój profil w Internecie; blisko 60% spędzało w sieci od około ½ godziny do około 2 godz. w dni robocze, zaś w weekendy czas ten znacząco się wydłużał – nieco ponad 60% uczniów korzystało z sieci od około 2 godz. do 7 godz. i więcej. Z perspektywy profilaktycznej ważne jest, aby dzieci nabywały umiejętności bezpiecznego i konstruktywnego korzystania z cyberprzestrzeni przy wsparciu rodziców. Jednak używanie nowych mediów nierzadko stanowi płaszczyznę dla ujawniania się procesów prefiguracyjnych (Mead, 1978) oraz powiązanych z nimi: wzrostem autorytetu dzieci jako specjalistów w dziedzinie nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych z jednoczesnym osłabieniem autorytetu rodziców. Niektórzy rodzice, nie nadążając za zmieniającym się szybko światem coraz to nowszych technologii, rezygnują z bycia przewodnikiem i wsparciem w tym zakresie. Wówczas dla młodszych pokoleń szczególnego znaczenia nabiera kofiguratywna płaszczyzna kontaktów, jako atrakcyjne źródło informacji, nabywania umiejętności i kształtowania aspiracji; wobec nieobecności dorosłych staje się ona dość oczywistym elementem kompensacyjnym. Jednak, jak wiadomo, biegłość w korzystaniu z nowych technologii nie oznacza dojrzałości. Sytuacja ta rodzi szereg zagrożeń związanych z destrukcyjnym wykorzystywaniem Internetu oraz mediów elektronicznych. Stanowi to również wyzwanie dla edukacji medialnej, która nierzadko powinna obejmować przedstawicieli nie tylko młodszych, ale też i starszych pokoleń.

Opis programu

Celem programu edukacyjnego *Wspólne kroki w Cyberświecie* (Sochocka i Van Laere, 2017a, 2017b, 2017c) jest ukształtowanie u uczniów w wieku 9–10 lat wiedzy, postaw i umiejętności, które sprzyjają bezpiecznemu korzystaniu z Internetu i innych mediów elektronicznych, a także chronią przed dysfunkcyjnym korzystaniem z nowych mediów. Program opiera się na rozwijaniu umiejętności psychospołecznych uczniów, doskonaleniu umiejętności wychowawczych rodziców lub opiekunów (w tym aktywnego angażowania w działania

profilaktyczne kierowane do dzieci) oraz na dostarczaniu uczniom wiedzy adekwatnej do etapu ich rozwoju poznawczego.

W swej warstwie koncepcyjnej program odwołuje się do profilaktyki pozytywnej (Ostaszewski, 2009, 2014). Ten nurt profilaktyki nie koncentruje się przede wszystkim na usuwaniu samych zagrożeń, bo wyeliminowanie ich z naszego życia jest praktycznie niemożliwe, ale dąży do wzmocnienia tego, co czyni młodych ludzi bardziej odpornymi na zagrożenia. Innymi słowy, jest to program skoncentrowany na rozwijaniu (wybranych) czynników chroniących, które mogą kompensować lub osłabiać takie czynniki ryzyka i zagrożenia jak odrzucenie rówieśnicze, poczucie osamotnienia, łatwą dostępność do stron z treściami szkodliwymi dla dzieci, brak odpowiedniego nadzoru ze strony rodziców lub opiekunów, cyberprzemoc, przestępczość internetową itp.

Program *Wspólne kroki w Cyberświecie* składa się z dziesięciu lekcji prowadzonych przez nauczyciela w szkole, według ustrukturalizowanych scenariuszy oraz powiązanych z tymi lekcjami zadań do wykonania w domu wspólnie z rodzicami. Scenariusze zostały skonstruowane w oparciu o cykl uczenia D. Kolba (1984), który sprzyja aktywnemu uczestnictwu dzieci w działaniach edukacyjnych i maksymalnemu przyswajaniu przez nie nowej wiedzy. Scenariusze zawierają ćwiczenia indywidualne i grupowe, opracowane w sposób atrakcyjny dla tej grupy wiekowej, a więc uwzględniający zabawy, aktywność fizyczną, twórczość itp. Ważnymi edukacyjnymi elementami programu są: blog klasowy prowadzony wspólnie przez uczniów i nauczyciela w trakcie realizacji programu, zadania domowe przewidziane do wspólnego wykonania przez dzieci i ich rodziców/opiekunów oraz gra terenowa organizowana na zakończenie realizacji programu. W grze biorą udział uczniowie i ich rodzice. Dla rodziców przeznaczony jest poradnik zawierający wskazówki praktyczne dotyczące wychowywania dzieci w świecie nowych mediów. Program obejmuje więc około 14 godzin dydaktycznych, podzielonych na trzy bloki tematyczne. Pierwszy blok zawierający cztery zajęcia dotyczy zasad korzystania z cyberprzestrzeni (netykieta, wirusy, zasady bezpiecznego korzystania z Internetu itp.). Drugi blok (cztery zajęcia) koncentruje się na kształtowaniu umiejętności emocjonalnych, psychospołecznych uczniów przydatnych w życiu „realnym” i „wirtualnym” (emocje, zasady komunikacji, techniki relaksacyjne itp.). Trzeci blok składa się z dwóch zajęć i dotyczy z jednej strony specyficznych zagrożeń internetowych (cyberprzemoc), a z drugiej świata aktywności pozainternetowych, które są naturalną „alternatywą” dla świata nowych mediów. Zadania domowe realizowane równoległe z lekcjami w szkole oraz poradnik adresowany do rodziców sprzyjają rozwijaniu umiejętności wychowawczych rodziców lub opiekunów, w tym aktywnemu ich angażowaniu w działania profilaktyczne inicjowane przez szkołę.

Realizatorzy pilotażowego wdrożenia programu zostali przygotowani do prowadzenia zajęć w trakcie pięciogodzinnego szkolenia. Celem tego szkolenia było zapoznanie uczestników z założeniami i scenariuszami programu oraz z jego metodyką. Zajęcia dla realizatorów obejmowały także doskonalenie umiejętności psychospołecznych niezbędnych do właściwego prowadzenia zajęć, w tym: budowanie korzystnej sytuacji edukacyjnej w zespole klasowym, techniki aktywnego słuchania, komunikat „Ja”, zadawanie pytań otwartych i zamkniętych, formułowanie rzeczowych, rozwijających i motywujących informacji zwrotnych. Szkolenie miało głównie warsztatowy charakter, który uzupełniano miniwykładami (prezentacje).

Cel badań

Ewaluacja w odniesieniu do programów edukacyjnych najczęściej rozumiana jest jako zbieranie i wykorzystywanie informacji w celu odpowiedzenia na istotne pytania dotyczące danego programu. W piśmiennictwie przedmiotu postępowanie ewaluacyjne dzieli się zwykle, ze względu na treść stawianych pytań, na trzy poziomy: ewaluację procesu (wykonania), ewaluację wyników (skutków) i ewaluację wpływu (generalizację skutków) (Bienias i in., 2012; Boyd, 1995; EMCDDA, 2011; Hawkins i Nederhood, 1994; Moberg, 1984; Sochocki, 2016). Nasze badania ewaluacyjne były przede wszystkim ukierunkowane na ocenę wyników programu *Wspólne kroki w Cyberświecie*. Ten rodzaj ewaluacji zwany jest też w literaturze przedmiotu ewaluacją sumatywną (Boyd, 1995) lub konkluzywną (Robson, 1997). Badania zmierzały więc do ustalenia, czy i w jakim stopniu udało się w wyniku realizacji programu osiągnąć zamierzone cele lub pośrednie etapy docelowych zmian. Przedmiotem tych badań była również ewaluacja wpływu, czyli odpowiedź na pytanie o wpływ programu na postawy i zachowania rodziców uczniów, którzy byli głównymi uczestnikami programu. W naszych badaniach uwzględniono również informacje dotyczące ewaluacji procesu, która odnosiła się do poziomu zadowolenia uczestników programu oraz ich oceny poszczególnych elementów programu.

Szczegółowe cele ewaluacji

Celem podjętej ewaluacji było sprawdzenie, czy (i jeśli tak, to w jakim stopniu) realizacja programu *Wspólne kroki w Cyberświecie* przyczynia się do spodziewanych zmian u uczniów w zakresie:

- wiedzy na temat zasad bezpiecznego korzystania z Internetu i mediów elektronicznych,
- wiedzy na temat zagrożeń wiążących się z korzystaniem z Internetu i mediów elektronicznych,
- umiejętności w obszarze kierowania swoimi emocjami i oczekiwaniami,
- umiejętności psychospołecznych w obszarze komunikowania się z innymi ludźmi,
- umiejętności budowania pozytywnych relacji, współpracy i rozwiązywania konfliktów.

Celem ewaluacji było także sprawdzenie, czy i w jakim stopniu realizacja programu przyczynia się do spodziewanych zmian w praktykach wychowawczych rodziców odnoszących się do ochrony swoich dzieci przed zagrożeniami związanymi z korzystaniem z Internetu.

Metoda

W badaniach ewaluacyjnych o charakterze konkluzywnym niezbędne jest spełnienie kilku podstawowych wymogów metodologicznych. Zgodnie z ujęciem (neo)pozytywistycznym konieczne jest zastosowanie schematu badawczego, który umożliwi poprawne wnioskowanie o skutkach programu. W naszych badaniach zastosowano quasi-eksperymentalny model badań z grupą porównawczą (Brzeziński, 1999), znany również pod nazwą „technika grup równoległych” (Zaczyński, 1995). Ten model badań zakłada wykonanie dwóch równoległych pomiarów: pomiaru początkowego (pretestu) i pomiaru końcowego (posttestu) w grupie poddanej oddziaływaniom – zwanej dalej grupą eksperymentalną oraz w grupie bez oddziaływań – zwanej dalej grupą porównawczą. Poprawność wnioskowania o skutkach oddziaływań zależy od stopnia podobieństwa grup dobranych do

badania oraz od stopnia kontroli innych zmiennych mogących mieć wpływ na przebieg eksperymentu badawczego.

Ewaluacja została przeprowadzona w celowo dobranych trzecich klasach warszawskich szkół podstawowych w okresie od października do grudnia 2017 roku. Do grupy eksperymentalnej włączono 10 klas trzecich z kilku szkół podstawowych z Warszawy, w których na początku roku szkolnego 2017/2018 rozpoczęto realizację programu *Wspólne kroki w Cyberświecie*. Do grupy porównawczej wybrano 10 klas trzecich z tych samych kilku szkół podstawowych z Warszawy, w których nie były planowane dodatkowe zajęcia edukacyjne dotyczące edukacji medialnej. Wybór grupy porównawczej z tych samych szkół nie był przypadkowy. Pozwalał na sprawną organizację badań i ze względu na to samo środowisko szkolne minimalizował ryzyko istotnych różnic między grupami eksperymentalną i porównawczą w zakresie charakterystyki socjodemograficznej uczniów.

Materiał badawczy i uczestnicy badań

Materiał badawczy pochodził z dwóch źródeł. Pierwszym były dane samoopisowe pochodzące od uczniów, którzy wypełniali krótką ankietę audytoryjną. Drugim źródłem informacji były obserwacje nauczycieli prowadzone w oparciu o „Arkusze obserwacji ucznia” dotyczący funkcjonowania emocjonalnego i psychospołecznego uczniów w klasie szkolnej. Oba narzędzia zostały opracowane przez autorów tych badań.

W badaniach wzięło udział 424 uczniów (52% chłopców) z 20 klas trzecich z warszawskich szkół podstawowych. W grupie eksperymentalnej, w której realizowano program profilaktyczny, znalazło się 219 uczniów (48% chłopców), grupie porównawczej, w której nie prowadzono edukacji profilaktycznej, było 205 uczniów (54% chłopców).

Wskaźniki skuteczności programu oraz sposoby ich pomiaru

Ze względu na bardzo młody wiek uczestników (ok. 9 lat) niemożliwa była ocena wpływu programu na ograniczenie nałogowych zachowań związanych z siecią internetową lub innych zachowań nałogowych. Wobec tego skuteczność programu oceniano na podstawie (1) wskaźników pośrednich, czyli funkcjonowania psychospołecznego uczniów w klasie szkolnej, (2) wiedzy uczniów oraz (3) specyficznych praktyk wychowawczych rodziców.

Ad 1. Pośrednie wskaźniki skuteczności programu. Nauka w początkowych klasach szkoły podstawowej wymaga od dziecka przystosowania się do nowej sytuacji, m.in. opanowania zadań wynikających z obowiązków ucznia, a także włączenia się w życie klasowej grupy rówieśniczej. Ewaluowany program edukacyjny jest w znacznej mierze nastawiony na wzmocnienie dobrego przystosowania się dzieci do nowych warunków, np. poprzez kształtowanie umiejętności nawiązywania pozytywnych relacji z kolegami i koleżankami w klasie lub poprzez wzmacnianie prawidłowego rozwoju emocjonalnego dzieci i tworzenie dobrego klimatu społecznego w szkole.

Na funkcjonowanie emocjonalne i psychospołeczne uczniów zwracają również uwagę wyniki badań nad uwarunkowaniami dysfunkcyjnego korzystania z nowych mediów i innych zachowań nałogowych. Wyniki te potwierdzają, że predyktorami późniejszych zaburzeń są problemy psychiczne dzieci (izolacja, niska samoocena, lęk, nieśmiałość, obniżony nastrój, nadpobudliwość), trudności w przystosowaniu się do wymagań szkoły, zaburzenia

zachowania, niskie osiągnięcia szkolne, słaba więź szkolna oraz trudności w nawiązaniu bliskich kontaktów z rówieśnikami (Kuss, Shorter, Van Rooij i Griffiths, 2013).

Do badania zmian w zakresie funkcjonowania uczniów w klasie wykorzystano technikę badawczą polegającą na obserwacji zachowań uczniów, prowadzoną przez nauczycieli. Obserwacji dokonywali wychowawcy klas, którzy realizowali program oraz wychowawcy klas w grupie kontrolnej. Przed rozpoczęciem realizacji programu nauczyciele-realizatorzy w grupie eksperymentalnej i nauczyciele-wychowawcy klas w grupie porównawczej zostali poproszeni o wypełnienie arkusza obserwacji, osobno dla każdego z uczniów w klasie. Po zakończeniu programu ci sami nauczyciele ponownie wypełniali taki sam arkusz obserwacji dla każdego z uczniów.

Do prowadzenia obserwacji wykorzystano własne narzędzie – arkusz obserwacji ucznia. Składał się on z 10 stwierdzeń opisujących wybrane zachowania charakterystyczne dla uczniów we wczesnym wieku szkolnym, w tym: komunikowania własnych uczuć i potrzeb, udziału w konfliktach i dokuczania innym dzieciom w klasie, nieuwzględniania potrzeb innych, nieakceptowania odmiennego zdania, pomagania i współpracy z koleżankami/kolegami oraz aktywności na zajęciach. Wychowawca oceniał częstotliwość każdego z wymienionych zachowań na 5-punktowej skali szacunkowej od „nigdy lub prawie nigdy” – wartość „1” do „bardzo często” – wartość „5”. Ocena dotyczyła okresu ostatnich dwóch tygodni poprzedzających badanie. Lista 10 stwierdzeń została podzielona według kryterium definicyjnego na dwie skale. Pierwsza z nich zawierała 6 stwierdzeń opisujących dobre funkcjonowanie psychospołeczne ucznia w klasie (komunikowanie własnych uczuć i potrzeb, pomaganie, współpraca z koleżankami/kolegami oraz aktywność na zajęciach); alfa Cronbacha = 0,85. Druga zawierała 4 stwierdzenia opisujące trudności w funkcjonowaniu ucznia w klasie (udział w konfliktach, dokuczanie innym dzieciom w klasie, nieuwzględnianie potrzeb innych oraz nieakceptowanie odmiennego zdania innych; (alfa Cronbacha = 0,91).

Ad 2. Wiedza uczniów – świadomość zasad i bezpiecznego korzystania z Internetu.

Część zajęć programu edukacyjnego nastawiona była na kształtowanie umiejętności bezpiecznego korzystania z mediów elektronicznych. Uczniom przekazywana była praktyczna wiedza na temat zagrożeń, jakie dziecko może spotkać w sieci. Można przypuszczać, że świadomość zasad, które pomagają w bezpiecznym korzystaniu z mediów, oraz wiedza o zagrożeniach są zmiennymi pośredniczącymi w procesie kształtowania się racjonalnego sposobu korzystania z nowych mediów. Wiele problemów, w tym zachowania nałogowe u dzieci, ma podłoże behawioralne, czyli wynika z podejmowanych przez nie ryzykownych zachowań, takich jak: nieprzemyślane nawiązywanie kontaktów z osobami poznanymi w Internecie, oglądanie szkodliwych stron internetowych, używanie mowy nienawiści, stosowanie cyberprzemocy, nadużywanie gier komputerowych itd.

Zmianę w wiedzy uczniów na tematy związane z Internetem/ nowymi mediami mierzono za pomocą testu typu „papier i ołówek” składającego się z 6 pytań. Pięć pytań dotyczyło mediów, a jedno pytanie wiedzy na temat trudnych emocji. Pytania dobrano tak, aby test dotyczył tych aspektów wiedzy, które były przekazywane w programie *Wspólne kroki w Cyberświecie*. W tym teście uczniowie wybierali poprawną odpowiedź z listy trzech propozycji odpowiedzi.

Ad 3. Specyficzne praktyki wychowawcze rodziców. Zajęcia edukacyjne dla uczniów zostały w tym programie ściśle powiązane z materiałami dla rodziców/opiekunów poprzez

zaplanowanie zadań domowych, które młodzi uczestnicy programu wykonywali w domu wspólnie z rodzicami. Dzięki takiej konstrukcji program umożliwiał zaangażowanie w działania edukacyjne nie tylko dzieci, ale również ich rodziców/opiekunów. Zakładano, że aktywny udział rodziców w programie pobudzi ich do refleksji i wpłynie na specyficzne zachowania dotyczące ochrony dzieci przed zagrożeniami związanymi z niekontrolowanym korzystaniem z nowych mediów.

Do oceny zmian w specyficznych zachowaniach rodziców wykorzystano dane samoopisowe pochodzące od uczniów. Uczestnicy badań wypełniali krótką ankietę opracowaną przez autorów i poddaną weryfikacji w badaniach pilotażowych (Pisarska i in., 2017). Ankieta składała się z dwóch części. Pierwsza część zawierała pytania odnoszące się do: 1) dostępu do Internetu w domu ucznia; 2) ustalonych przez rodziców zasad dotyczących korzystania przez dziecko z komputera, tabletu, telefonu i Internetu; 3) rozmów rodziców z dzieckiem na temat zagrożeń związanych z Internetem; 4) monitorowania przez rodziców aktywności dziecka w komputerze, tablecie, telefonie i Internecie. Druga część zawierała test wiedzy, o którym wspomniano powyżej.

Ankieta dla uczniów, którzy wzięli udział w programie, zawierała ten sam test wiedzy, natomiast w pytaniach dotyczących zasad domowych, rozmów z rodzicami o zagrożeniach w Internecie oraz monitorowania aktywności dziecka w Internecie, doprecyzowano, że pytania te dotyczą okresu, gdy realizowano program *Wspólne kroki w Cyberswiecie*. W ankiecie dla uczniów-uczestników programu zamieszczono ponadto trzy pytania dotyczące oceny programu, stopnia zadowolenia z zajęć oraz proponowanych zmian.

Ocena programu – elementy ewaluacji procesu

Na podstawie informacji pochodzących od bezpośrednich realizatorów programu ustalono, że w dziesięciu klasach eksperymentalnych wszystkie scenariusze zajęć zostały wykonane zgodnie z planem. Uczniowie pozytywnie ocenili cztery istotne elementy programu: zajęcia prowadzone przez nauczyciela w klasie, zadania do wykonania w czasie tych zajęć, pracę w domu i prowadzenie bloga klasowego. Najbardziej podobały się uczniom zajęcia prowadzone przez nauczyciela w klasie oraz zadania opisane na kartach pracy zamieszczonych w materiałach dla uczniów (Tabela 1). Ogólna ocena zadowolenia z udziału w programie na skali od „1” – „bardzo niezadowolony” do „5” – „bardzo zadowolony” wyniosła 4,4, co świadczy o wysokiej akceptacji programu przez jego uczestników. Podsumowując, program był dobrze odbierany przez uczniów.

Tabela 1

Ocena poszczególnych elementów programu

	Średnia ocen na skali od 3 – „ocena pozytywna” do 1 – „ocena negatywna”
Zadania do wykonania na kartach pracy	2,7
Lekcje prowadzone przez nauczyciela w klasie	2,9
Praca z rodzicami w domu	2,5
Prowadzenie bloga klasowego	2,6

Uczniowie mogli w ankiecie napisać, co ich zdaniem można by poprawić w programie. Uwagi zgłosiło 103 uczniów (47%), przy czym 67 (30,5%) napisało, że w programie niczego nie zmieniliby albo że program bardzo im się podobał. Największa grupa uczniów chciała, by w czasie zajęć w klasie częściej można było korzystać z komputera lub telefonu. Pojawiły się także ogólne propozycje modyfikacji rozwiązań metodycznych programu – „więcej rysowania i kolorowania, więcej zabaw”. Pięcioro uczniów chciało usunięcia prac domowych, troje uznało, że zajęcia powinny być bardziej atrakcyjne – choć nie napisali, co mogłoby się do tego przyczynić.

Analizy statystyczne

Do oceny zmian w zakresie psychospołecznego funkcjonowania uczniów w klasie (dokonanego na podstawie obserwacji nauczycieli) oraz zmian w wiedzy o bezpiecznym korzystaniu z sieci (informacje od uczniów) użyto analizy wariancji z powtarzаныmi pomiarami (MANOVA). Odpowiedzi na pojedyncze pytania do pomiaru funkcjonowania psychospołecznego uczniów (jako dane uzupełniające) analizowano za pomocą testu *t* dla zmiennych zależnych. Zdychotomizowane odpowiedzi uczniów dotyczące praktyk rodzicielskich oraz pojedyncze pytania dotyczące wiedzy uczniów analizowano za pomocą testu McNemara dla zmiennych zależnych. Ze względu na małą liczebność próby jednostką obliczeniową była pojedyncza osoba (uczeń). Do oceny wstępnych różnic pomiędzy badanymi grupami (eksperymentalną i porównawczą) w zakresie zmiennych socjodemograficznych (płci i dostępu do Internetu) zastosowano test chi-kwadrat.

Wyniki

Ocena różnic pomiędzy grupami eksperymentalną i porównawczą

Grupy badawcze nie różniły się istotnie w zakresie rozkładu płci oraz dostępu do Internetu (Tabela 2). Prawie wszyscy uczniowie, zarówno z grupy eksperymentalnej, jak i porównawczej (98–100%) zadeklarowali, że mają w domu dostęp do Internetu. Odsetki te były bardzo zbliżone w pierwszym i drugim pomiarze, zarówno w grupie eksperymentalnej, jak i porównawczej.

Tabela 2

Różnice między grupami badawczymi ze względu na płeć i dostęp do Internetu w domu

	Grupa E	Grupa P	Wartość chi-kwadrat	Poziom istotności
Płeć (odsetek chłopców)	48,2%	53,8%	1,270	0,152
Dostęp do Internetu w domu	98,6%	97,9%	0,250	0,451

Zmiany w funkcjonowaniu uczniów w klasie szkolnej

Porównanie wyników obserwacji zachowań uczniów przez wychowawców realizujących program wskazuje na korzystny znaczący wpływ programu na dobre funkcjonowanie

emocjonalne i psychospołeczne w klasie szkolnej. Świadczy o tym kierunek zmian w częstotliwości obserwowanych zachowań. Kierunek zmian średnich na skali „Dobre funkcjonowanie psychospołeczne w klasie” był korzystny w grupie eksperymentalnej (wzrost częstotliwości oczekiwanych zachowań), podczas gdy w grupie porównawczej zmienił się na gorsze. Efekt interakcji „grupa × czas” wyjaśnia około 18% zmienności zachowań mierzonych skalą „Dobre funkcjonowanie w klasie” (współczynnik η^2). Można więc przyjąć, że udział w programie profilaktycznym poprawił funkcjonowanie emocjonalne i psychospołeczne uczestników programu o około 18% (Tabela 3).

W wyniku realizacji programu uzyskano również znaczący oczekiwany rezultat (efekt interakcji) wskazujący na zmniejszenie się w grupie poddanej oddziaływaniom częstotliwości zachowań świadczących o trudnościach w funkcjonowaniu psychospołecznym w klasie szkolnej. Kierunek zmian średnich na skali „Trudności w funkcjonowaniu psychospołecznym w klasie” był korzystny w grupie eksperymentalnej (wzrost częstotliwości oczekiwanych zachowań), podczas gdy w grupie porównawczej praktycznie się nie zmienił. Efekt interakcji „grupa × czas” wyjaśnia około 5% zmienności zachowań mierzonych skalą „Trudności w funkcjonowaniu psychospołecznym w klasie” (współczynnik η^2). Można więc przyjąć, że udział w programie profilaktycznym zmniejszył odsetek uczniów mających trudności w funkcjonowaniu emocjonalnym i psychospołecznym w grupie eksperymentalnej o około 5% (Tabela 3).

Tabela 3

Skuteczność programu w zakresie funkcjonowania uczniów w klasie. Średnie i wyniki analizy wariancji z powtarzanymi pomiarami

Wskaźniki pośrednie	Czas pomiaru	Grupa E średnie	Grupa P średnie	Wartość F i η^2 oraz poziom istotności
Trudności w funkcjonowaniu ucznia w klasie (zakres wartości od 1 do 5)	pretest	1,99	1,97	Efekt grupy F = 3,424, p < 0,065 $\eta^2 = 0,008$
	posttest	1,69	2,01	
			Efekt czasu F = 12,802, p < 0,001 $\eta^2 = 0,030$	
Dobre funkcjonowanie psychospołeczne ucznia w klasie (zakres wartości od 1 do 5)	pretest	3,071	3,628	Efekt grupy F = 0,763, p < 0,383 $\eta^2 = 0,002$
	posttest	3,253	3,323	
			Efekt czasu F = 144,418, p < 0,001 $\eta^2 = 0,262$	

Uzupełnieniem i uszczegółowieniem powyższych analiz są wyniki obserwacji przedstawione w Tabeli 4, gdzie na pojedynczych wymiarach funkcjonowania psychospołecznego

w klasie szkolnej przedstawiono zmiany średnich w obu badanych grupach. Porównanie tych dwóch grup wskazuje wyraźnie, że w grupie eksperymentalnej znacząca poprawa funkcjonowania dotyczyła wszystkich dziesięciu badanych wymiarów, podczas gdy w grupie porównawczej pozytywne znaczące zmiany odnotowano tylko w dwóch wymiarach [komunikowania o uczuciach oraz własnych potrzebach (oczekiwaniach)].

Tabela 4

Wyniki obserwacji realizatorek programu oraz wychowawczyń z klas kontrolnych odnośnie do zachowania uczniów na zajęciach, pomiar przed i po zakończeniu programu

Uczeń/uczennica	Grupa eksperymentalna N = 219			Grupa porównawcza N = 205		
	Pretest	Posttest	Wartość t dla pomiarów zależnych i poziom istotności	Pretest	Posttest	Wartość t dla pomiarów zależnych i poziom istotności
	Średnia odpowiedzi na skali (minimum = 1, maksimum = 5)			Średnia odpowiedzi na skali (minimum = 1, maksimum = 5)		
mówił/a o własnych uczuciach	2,81	3,40	-11,46***	2,84	3,01	-3,28***
mówił/a o własnych potrzebach (oczekiwaniach)	2,85	3,47	-11,88***	3,04	3,16	-2,53*
dokuczał/a kolegom lub koleżankom z klasy	1,99	1,71	4,93***	1,78	1,83	-0,80
miał/a konflikty z kolegami lub koleżankami z klasy	2,09	1,78	5,68***	2,00	2,07	-1,13
był/a w stanie rozwiązać problem lub konflikt	2,67	3,09	-9,26***	2,96	2,94	0,25
nie uwzględnił/a potrzeb kolegów lub koleżanek z klasy	2,00	1,67	5,61***	2,11	2,10	0,16

	Grupa eksperymentalna N = 219			Grupa porównawcza N = 205		
nie akceptował/a tego, że ktoś miał odmienne zdanie	1,90	1,62	5,26***	1,99	2,03	-0,64
współpracował/a z kolegami lub koleżankami z klasy	3,35	3,86	-10,90***	3,62	3,62	-0,17
pomagał/a kolegom lub koleżankom z klasy	3,30	3,80	-10,57***	3,61	3,63	-0,34
był/a aktywny/a na zajęciach w klasie	3,41	4,11	-13,67***	3,45	3,57	-1,85

* $p < 0,05$; *** $p < 0,001$

Zmiany w wiedzy uczniów

Porównanie wyników testu wiedzy w obu grupach wskazuje na korzystny znaczący wpływ programu na poziom wiedzy na temat zasad bezpiecznego korzystania z Internetu i na temat roli negatywnych emocji. Świadczy o tym kierunek zmian w średniej liczbie poprawnych odpowiedzi na pytania testu. Kierunek zmian średniej liczby poprawnych odpowiedzi był korzystny w grupie eksperymentalnej (wzrost liczby poprawnych odpowiedzi), podczas gdy w grupie porównawczej praktycznie się nie zmienił. Efekt interakcji „grupa × czas” wyjaśnia około 18% zmienności wyników testu wiedzy na temat zasad bezpiecznego korzystania z Internetu i roli negatywnych emocji (współczynnik Eta^2). Można więc przyjąć, że udział w programie profilaktycznym zwiększył wiedzę uczestników programu o około 18% (Tabela 5).

Tabela 5

Skuteczność programu w zakresie wiedzy uczniów. Średnie i wyniki analizy wariancji z powtarzаныmi pomiarami

Test wiedzy	Czas pomiaru	Grupa E średnie	Grupa P średnie	Wartość F i eta oraz poziom istotności
Test wiedzy na temat Internetu i negatywnych emocji (zakres wartości od 0 do 6)	pretest	3,66	4,20	Efekt grupy F = 0,921; $p < 0,338$ Eta ² = 0,003
	posttest	4,97	4,21	
		Efekt czasu F = 73,247; $p < 0,001$ Eta ² = 0,184		Efekt interakcji grupa × czas F = 71,851; $p < 0,001$ Eta ² = 0,182

Uzupełnieniem i uszczegółowieniem powyższych analiz są wyniki testu wiedzy zaprezentowane w Tabeli 6, gdzie na pojedynczych pytaniach testu przedstawiono zmiany liczby poprawnych odpowiedzi w obu badanych grupach. Porównanie tych dwóch grup wskazuje wyraźnie, że w grupie eksperymentalnej odnotowano znaczące zwiększenie poprawnych odpowiedzi we wszystkich sześciu pytaniach testu, podczas gdy w grupie porównawczej nie odnotowano w żadnym przypadku pozytywnych znaczących zmian. W jednym przypadku w grupie porównawczej (pytanie dotyczące bezpiecznego czasu korzystania z Internetu) stwierdzono znaczący spadek odsetka uczestników badań, którzy prawidłowo odpowiedzieli na to pytanie. Warto zaznaczyć, że w grupie eksperymentalnej stwierdzono bardzo duży wzrost odsetka prawidłowych odpowiedzi (o 25 punktów procentowych) na pytanie dotyczące funkcji trudnych emocji.

Dane z pretestu wskazują również, że wyraźna większość uczestników badań (ponad 60–70% uczniów), zarówno z grupy eksperymentalnej, jak i porównawczej, już przed rozpoczęciem oddziaływań edukacyjnych posiadała poprawną wiedzę na temat zasad bezpiecznego korzystania z Internetu (Tabela 6).

Tabela 6

Poprawne odpowiedzi na pytania testu wiedzy dotyczącego treści poruszanych w czasie programu

	Grupa eksperymentalna		Grupa porównawcza	
	Pretest	Posttest	Pretest	Posttest
Czy zawieranie znajomości przez Internet jest bezpieczne?	147 (70,7%)	186 (88,6%)***	152 (78,8%)	158 (80,2%)
Czym są wirusy komputerowe?	146 (71,2%)	183 (87,6%)***	145 (75,9%)	161 (82,1%)
Co to jest netykieta?	128 (69,6%)	182 (89,2%)***	147 (79,9%)	150 (79,4%)
Co to jest cyberprzemoc?	129 (65,2%)	193 (92,8%)***	145 (78,0%)	157 (82,2%)
Ile godzin można bezpiecznie spędzać w sieci?	120 (57,7%)	169 (80,9%)***	137 (71,0%)	111 (56,1%)***
Czy emocje, takie jak strach i złość są pomocne?	53 (26,0%)	107 (51,4%)***	72 (37,9%)	73 (38,2%)

Odsetki braków danych wahały się od 3,9% do 16,0%

*** $p < 0,001$ na podstawie testu McNemara

Zmiany w praktykach wychowawczych rodziców

Wyniki wskazują, że program ma pozytywny wpływ na praktyki rodzicielskie dotyczące korzystania przez dzieci z nowych mediów (Tabela 8). W grupie eksperymentalnej przed rozpoczęciem realizacji programu ponad połowa uczniów (60%) deklarowała, że rodzice ustalili zasady korzystania przez dziecko z komputera, tabletu, telefonu i Internetu. W postępie 43%

uczniów odpowiedziało w ankiecie, że rodzice ustalili te zasady podczas trwania programu, zaś około 39% uczestników programu potwierdziło, iż takie zasady zostały ustalone już wcześniej. Łącznie, po zakończeniu programu 81,5% uczestników zajęć programu odpowiedziało, że rodzice ustalili z nimi zasady dotyczące korzystania z komputera, tabletu, telefonu i Internetu. W grupie porównawczej nie stwierdzono istotnych różnic pomiędzy pretestem i posttestem w odsetkach dzieci, których rodzice ustalili omawiane zasady.

W pierwszym pomiarze, w grupie eksperymentalnej 56% uczniów odpowiedziało, że rodzice rozmawiali z nimi o zagrożeniach, które mogą spotkać dzieci w Internecie. W drugim pomiarze 67% uczniów z tej grupy potwierdziło, że rodzice przeprowadzili takie rozmowy. Różnica pomiędzy pretestem i posttestem w grupie eksperymentalnej wyniosła zatem prawie 11 punktów procentowych, $\chi^2 = 6,817$, $p < 0,009$. W grupie porównawczej nie stwierdzono znaczących różnic – zarówno w pierwszym, jak i w drugim pomiarze odsetek dzieci, których rodzice przestrzegali przed zagrożeniami związanymi z korzystaniem z Internetu wynosił około 67% (Tabela 7).

Większość badanych uczniów potwierdziła, że rodzice zawsze lub czasami sprawdzają, co dziecko ogląda w komputerze, tablecie, telefonie lub robi w Internecie. Odnotowano jednak różnice pomiędzy grupą eksperymentalną i porównawczą. Mianowicie w grupie eksperymentalnej odsetek respondentów, których aktywność w komputerze i Internecie jest monitorowana przez rodziców, wzrosła po programie o 10 punktów procentowych; $\chi^2 = 10,028$, $p < 0,002$. Natomiast w grupie kontrolnej pomiędzy pierwszym i drugim pomiarem nie odnotowano znaczących różnic.

Tabela 7

Dostęp do Internetu oraz praktyki rodzicielskie odnoszące się do ochrony dziecka przed zagrożeniami związanymi z korzystaniem z Internetu

	Grupa eksperymentalna		Grupa porównawcza	
	Pretest	Posttest	Pretest	Posttest
Rodzice ustalili zasady korzystania przez dziecko z komputera, tabletu, telefonu i Internetu	126 (59,7%)	90 (42,9%)	135 (69,2%)	141 (70,9%)
Zasady korzystania z komputera, tabletu, telefonu i Internetu zostały już wcześniej ustalone	---	81 (38,6%)	---	---
Łączna liczba rodzin, w których rodzice ustalili zasady korzystania przez dziecko z komputera	171 (81,5%)			
Rodzice rozmawiali z dzieckiem o zagrożeniach, które mogą spotkać dzieci w Internecie	120 (56,3%)	140 (67,0%)**	129 (66,2%)	133 (66,8%)
Rodzice zawsze lub czasami sprawdzają, co dziecko ogląda w komputerze, tablecie, telefonie lub co robi w Internecie	161 (76,3%)	180 (86,6%)**	158 (81,4%)	155 (78,7%)

Odsetki braków danych wahały się od 3,7% do 5,4%

** $p < 0,01$ na podstawie testu McNemara

Omówienie wyników

Wyniki badań ewaluacyjnych wskazały na pozytywny (zgodny z oczekiwaniami) wpływ programu *Wspólne kroki w Cyberświecie* na funkcjonowanie emocjonalne i psychospołeczne uczniów w klasie szkolnej. Kierunek zmian w grupie objętej programem względem grupy porównawczej świadczy o tym, że program poprawia takie aspekty psychospołecznego funkcjonowania uczniów jak: aktywność na lekcjach, komunikowanie swoich emocji i oczekiwań, udzielanie pomocy, współpraca z rówieśnikami oraz rozwiązywanie konfliktów. Z drugiej strony ogranicza zachowania, które mogą być źródłem trudności i złego przystosowania (dokuczanie, brak zrozumienia dla potrzeb kolegów/koleżanek). W świetle ustaleń, że rozwijanie umiejętności psychospołecznych to jedna z najbardziej obiecujących strategii łączenia w szkole zadań z zakresu edukacji i profilaktyki, ten wynik napawa optymizmem. Celowe rozwijanie w szkole umiejętności psychospołecznych uczniów zostało określone w języku angielskim jako *social and emotional learning* (SEL) (Greenberg, Domitrovich i Bumbarger, 2003; Jones i Bouffard, 2012). Badacze argumentują, że ten rodzaj edukacji jest warunkiem efektywnego uczenia się w szkole (Fredericks, 2003), a także ogranicza występowanie zachowań ryzykownych oraz zaburzeń emocjonalnych i problemów psychicznych u młodzieży szkolnej (Durlak, Weissberg, Dymnicki, Taylor i Schellinger, 2011; Greenberg i in., 2001). Program *Wspólne kroki w Cyberświecie* ma więc potencjał, który może wspomóc szkołę we wdrażaniu tego typu edukacji.

Zgodnie z oczekiwaniami udział w programie wpłynął pozytywnie na wiedzę uczniów, która sprzyja bezpiecznemu korzystaniu z Internetu. Stwierdzono, że uczestnicy programu lepiej znają zasady bezpiecznego korzystania z sieci, wiedzą, co to cyberprzemoc i jakie zagrożenia niesie ze sobą nawiązywanie znajomości przez Internet. To są istotne efekty działań edukacyjnych. Z drugiej strony wiadomo, że sam wzrost wiedzy o zagrożeniach związanych z korzystaniem z sieci, nie gwarantuje ograniczenia tych ryzykownych zachowań. Tę rozbieżność między prawidłową wiedzą a nieprawidłowym zachowaniem nazwano „dramatem podejścia poznawczego” (Heszen-Niejodek, 1995). W przypadku programu *Wspólne kroki w Cyberświecie* korzystne jest współwystępowanie tych efektów poznawczych ze zmianami w innych ważnych czynnikach chroniących – umiejętnościach psychospołecznych oraz praktykach wychowawczych rodziców. Zmiany te zwiększają szanse na sukces profilaktyczny programu.

Warto również odnotować, że realizacja programu wpłynęła w oczekiwany sposób na niektóre praktyki rodzicielskie związane z korzystaniem przez dzieci z Internetu. Rodzice dzieci, którzy uczestniczyli w programie częściej niż rodzice z grupy porównawczej ustalali zasady korzystania z Internetu przez dziecko, częściej rozmawiali ze swoimi dziećmi o zagrożeniach związanych z siecią i baczniej monitorowali ich zachowania w sieci. Te wyniki wskazują dobitnie na to, że szkoła poprzez umiejętne działania edukacyjne może pomagać rodzicom w wywiązywaniu się z zadań rodzicielskich. Programy profilaktyczne, w których wykorzystywano podobne mechanizmy angażowania rodziców potwierdzają tę tezę (Bobrowski, Pisarska, Ostaszewski i Borucka, 2014; Okulicz-Kozaryn, 2015). Rozwijanie pozytywnych relacji rodziców z dziećmi jest jednym z kluczowych elementów sprzyjających skuteczności programów profilaktycznych (Nation i in., 2003; Zimmerman i in., 2013).

W badaniach nie stwierdzono niepożądanych efektów ubocznych, które mogłyby świadczyć o negatywnym wpływie programu na jego uczestników.

Ograniczenia badań

Jednym z ograniczeń tych badań jest stosunkowo słaby schemat badawczy. Zgodnie z kanonem jednej różnicy, badania nad skutecznością programów profilaktycznych należałoby przeprowadzić w warunkach dobrze zaplanowanego eksperymentu, który umożliwi „izolowanie” zmiennej zależnej od niekontrolowanego wpływu innych zmiennych. W literaturze anglosaskiej postępowanie badawcze, które stara się w praktyce szkolnej/społecznej realizować kanon jednej różnicy określa się terminem RTC (ang. *randomized controlled trials*) (EMCDDA, 2011). Tego typu badania wymagają randomizacji i zadbania o optymalne (pozbawione trudności) warunki realizacji programu profilaktycznego. W naszej praktyce badawczej i wobec ograniczonych środków finansowych bardzo trudno byłoby zorganizować takie badania. Gdyby jednak udało się je zrealizować, to ich trafność zewnętrzna, czyli możliwość uogólnienia ich wyników, byłaby bardzo wątpliwa. Dlatego skuteczność szkolnych programów profilaktycznych w Polsce, a także większość innowacji wychowawczych czy edukacyjnych, testuje się w warunkach naturalnych, w których „badany czynnik”, czyli program, działa równocześnie z innymi zmiennymi i nie jest w ścisłym tego słowa znaczeniu „izolowany” (Zaczyński, 1995; Grzelak i Sochocki, 2001; Bobrowski i in., 2014).

W badaniach przebiegających w warunkach naturalnych, czyli na przykład w badaniach nad szkolnymi programami profilaktycznymi, najczęściej wykorzystuje się modele quasi-eksperymentalne. Są to modele badań, w których ogólny schemat postępowania jest taki sam jak w badaniach eksperymentalnych, z tą jednak ważną różnicą, że sposób doboru próby nie zapewnia pełnej porównywalności badanych grup. W modelu quasi-eksperymentalnym jednostką randomizacji najczęściej jest klasa szkolna lub cała szkoła, a nie pojedyncza osoba, dlatego losowanie może nie zapewniać całkowicie równoważnego rozkładu badanych osób ze względu na cechy socjodemograficzne lub inne ważne zmienne. W badaniach quasi-eksperymentalnych dopuszcza się również stosowanie doboru celowego próby, gdy przeprowadzenie losowania jest niemożliwe lub gdy prowadziłyby do poważnych utrudnień w realizacji działań poddawanych ewaluacji.

W ewaluacji programu *Wspólne kroki w Cyberswiecie* tych ograniczeń nie udało się uniknąć. Z tego względu należy pamiętać o ograniczeniach, jakie mogły wyniknąć z braku randomizacji i niepełnej kontroli nad warunkami badawczymi (wpływaniami innych czynników, takich jak naturalny proces edukacji).

Wnioski

Program *Wspólne kroki w Cyberswiecie* może służyć jako sprawdzone narzędzie pomocne nauczycielom klas trzecich szkół podstawowych w realizowaniu zadań edukacji medialnej.

Wyniki ewaluacji potwierdziły jego walory edukacyjne i profilaktyczne w zakresie przygotowania dzieci do korzystania z nowych mediów.

Program również może pomóc szkole w zakresie wspierania rodziców w ich zadaniach związanych z efektywnym monitorowaniem aktywności dziecka w Internecie.

Literatura

Bienias, S., Gapski, T., Jąkalski, J., Lewandowska, I., Opalka, E. i Strzęboszewski, P. (2012). *Poradnik ewaluacji dla pracowników administracji publicznej*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.

- Bobrowski, K., Pisarska, A., Ostaszewski, K. i Borucka, A. (2014). Skuteczność programu profilaktyki alkoholowej dla dzieci na progu dojrzewania. *Psychiatria Polska*, 48(3), 527–539.
- Boyd, G. (1995). Badania ewaluacyjne w USA. Problemy metodologiczne. *Alkoholizm i Narkomania*, 2(19), 9–35.
- Brzeziński, J. (1999). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brzezińska, A. i Brzeziński, J. (2001). Metodologiczne problemy ewaluacji programów profilaktycznych stosowanych wobec młodzieży. W: J. Grzelak i M. Sochocki (red.), *Ewaluacja profilaktyki problemów dzieci i młodzieży* (117–145). Warszawa: Pracownia Profilaktyki Problemowej.
- Durlak, J., Weissberg, R., Dymnicki, A., Taylor, R. i Schellinger, K. (2011). The Impact of Enhancing Students' Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions. *Child Development*, 82(1), 405–432.
- EMCDDA (2011). *European drug prevention quality standards. A manual for prevention professionals*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- Fijałkowska, A., Oblacińska, A. i Stalmach, M. (2017). *Nadwaga i otyłość u polskich 8-latków w świetle uwarunkowań biologicznych, behawioralnych i społecznych. Raport z międzynarodowych badań WHO*. Warszawa: IMiD.
- Fredericks, L. (2003). *Making the case for social and emotional learning and service-learning*. Denver: Education Commission of the States Issue Paper. Pobrano z <http://www.ecs.org/clearinghouse/44/04/4404.pdf>
- Greenberg, M., Domitrovich, C. i Bumbarger, B. (2001). The prevention of mental disorders in school-aged children: Current state of the field. *Prevention & Treatment*, 4, 1–64.
- Greenberg, M., Weissberg, R., O'Brien, M., Zins, J., Fredericks, L., Resnik, H. i Elias, M. (2003). Enhancing school-based prevention and youth development through coordinated social, emotional, and academic learning. *American Psychologist*, 58(6/7), 466–474.
- Grzelak, J. i Sochocki, M. (red.) (2001). *Ewaluacja profilaktyki problemów dzieci i młodzieży*. Warszawa: Pracownia Profilaktyki Problemowej.
- Hawkins, J. D. i Netherhood, B. (1994). *Podręcznik ewaluacji programów profilaktycznych*. Instytut Psychiatrii i Neurologii oraz Pracownia Wydawnicza Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Warszawa – Olsztyn.
- Heszen-Niejodek, I. (1995). Promocja zdrowia – próba systematyzacji z perspektywy psychologa. *Promocja Zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna*, 2(5–6), 7–21.
- House, E. (1997). Ewaluacja i jej uprawomocnienie. Główne podejścia. W: L. Korporowicz (red.), *Ewaluacja w edukacji* (95–119). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Jones, S. i Bouffard, S. (2012). Social and emotional learning in schools: from programs to strategies. *Social Policy Report*, 26 (4), 1–22.
- Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall.
- Kuss, D., Shorter, G. W., Van Rooij, A. J. i Griffiths, M. D. (2013). Internet addiction in adolescents: Prevalence and risk factors. *Computers in Human Behavior*, 29, 1987–1996.
- Mead, M. (1978), *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*. Przeł. J. Hołówka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (2012). *Ewaluacja. Poradnik ewaluacji dla pracowników administracji publicznej*. Warszawa.
- Moberg, P. (1984). *Evaluation of prevention programs. A basic guide for practitioners*. Board of Regents of the University of Wisconsin.
- Nation, M., Crusto, C., Wandersman, A., Kumpfer, K., Seybolt, D., Morrissey-Kane, E. i Davino, K. (2003). What Works in Prevention. Principles of Effective Prevention Programs. *American Psychologist*, 58(6/7), 449–456.
- Okulicz-Kozaryn, K. (2015). Skuteczność polskiej adaptacji Strengthening Families Program (SFP 10-14). *Polskie Forum Psychologiczne*, 20(1), 78–100.
- Ostaszewski, K. (2009). Od profilaktyki negatywnej do pozytywnej. *Remedium*, 7/9(197/198), 64.
- Ostaszewski, K. (2014). *Zachowania ryzykowne młodzieży w perspektywie mechanizmów resilience*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Pisarska, A., Ostaszewski, K. i Sochocki, M. (2017). *Raport z drugiego etapu ewaluacji projektu: Wspólne kroki w Cyberświecie – opracowanie, wdrożenie, ewaluacja. Wyniki, wnioski i rekomendacje wynikające z II etapu*

- realizacji zadania*. Warszawa: Fundacja Poza Schematami [materiał niepublikowany, dostępny w Krajowym Biurze ds. Przeciwdziałania Narkomanii].
- Pyżalski, J. (2019). Dzieci i młodzież jako użytkownicy Internetu – podstawowe informacje. W: J. Pyżalski, A. Zdrodowska, Ł. Tomczyk i K. Abramczuk (red.), *Polskie badanie EU Kids Online 2018*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Robson, C. (1997). Projektowanie ewaluacji. W: L. Korporowicz (red.), *Ewaluacja w edukacji* (147–162). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Sierosławski, J. (2015). *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2015 r.* Warszawa: Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Sochocka, K. i Van Laere, K. (2017). „Wspólne kroki w Cyberświecie”. *Karty pracy*. Warszawa: Fundacja Poza Schematami.
- Sochocka, K. i Van Laere, K. (2017). „Wspólne kroki w Cyberświecie”. *Materiały edukacyjne dla dzieci*. Warszawa: Fundacja Poza Schematami.
- Sochocka, K. i Van Laere, K. (2017). „Wspólne kroki w Cyberświecie”. *Podręcznik realizatora*. Warszawa: Fundacja Poza Schematami.
- Sochocki, M. (2016). Formułowanie wskaźników, dobór działań oraz ewaluacja programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego. W: K. Ostaszewski, K. Okulicz-Kozaryn, M. Sochocki, M. Sokołowska i J. Szymańska (red.), *Jak zadbać o jakość w profilaktyce – System Rekomendacji Programów Profilaktycznych i Promocji Zdrowia Psychicznego* (s. 61–97). Warszawa: Fundacja ETOH.
- TNS na zlecenie Orange Polska w współpracy z Fundacją Orange i Fundacją Dzieci Niczyje (2013). *Bezpieczeństwo dzieci w Internecie. Raport z badań jakościowych i ilościowych*. Warszawa.
- Zaczyński, W. (1995). *Praca badawcza nauczyciela*. Wydanie czwarte. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Zimmerman, M., Stoddard, S., Eisman, A., Caldwell, C., Aiyer, S. i Miller, A. (2013). Adolescent resilience: promotive factors that inform prevention. *Child Development Perspectives*, 7(4), 215–220.

The effectiveness of a media education programme for early school-aged children

The digital revolution is rapidly changing reality and brings new prevention challenges. In this context, an educational and preventive programme for pupils aged 9–10 has been prepared, entitled Common Steps in the Cyber World. Its aim is to shape attitudes and skills that promote the safe use of the Internet and other electronic media. The aim of the research project was to check whether and to what extent the implementation of this programme contributes to the expected changes in students' knowledge, skills and psychosocial functioning, as well as in parents' educational practices. The evaluation was conducted using a quasi-experimental design with purposively selected third grade pupils of elementary schools (N=424). The analysis of variance with repeated measures, Student's t-test, or non-parametric tests were used to analyse results by type of variable. The results of the evaluation indicate a positive impact of the programme on participants' knowledge of safe Internet use, and on some of their psychosocial skills, as well as on parental monitoring behaviours relating to new media. For these reasons, the programme can serve as a proven tool to help third-grade elementary school teachers in implementing media education tasks. The program can also help schools to support parents in effectively monitoring their children's online activities.

KEYWORDS: evaluation, media literacy, primary education, prevention.